

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 4, No. 2, 2015

SEKERÁK, M.: Finding the Theory for Contemporary Democracies: Theoretical Discussions on Relationship of the Concepts of Participatory and Deliberative Democracy. *Annales Scientia Politica*, Vol. 4, No. 2 (2015), pp. 8 – 18.

SEKERÁK, M.: Akú teóriu pre súčasné demokracie? K teoretickým diskusiám o vzťahu konceptov participatívnej a deliberatívnej demokracie. *Annales Scientia Politica*, Vol. 4, No. 2 (2015), s. 8 – 18.

Abstract:

Deliberative democracy represents one of the most discussed concepts in contemporary political science. It is believed that is rooted in the idea of participatory democracy which appeared as a theory in 1970s. In the paper both concepts are analyzed in comparative perspective. Firstly, the idea of public deliberation is introduced, together with its "four (theoretical) generations". Secondly, I shed some light on the ongoing issue of the relationship of participatory and deliberative democracies through the perspective of various contemporary scholars. Consequently, some of their common traits are clarified.

Keywords:

Deliberative democracy, Participatory democracy, Theory of democracy

Note:

Text vznikol v rámci Programu rozvoja vedných oblastí na Univerzite Karlovej v Prahe (PRVOUK), P 17 Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby, riešenom na Inštitúte politologických štúdií Fakulty sociálnych vied Univerzity Karlovej v Prahe (Česká republika). Prvá časť názvu tohto príspevku je parafrázou titulu knihy Miroslava Nováka „Jakou demokracií pro nové demokracie?“ (Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2001).

MARIÁN SEKERÁK

Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University in Prague,
Czech Republic, E-mail: marian.sekerak@gmail.com

AKÚ TEÓRIU PRE SÚČASNÉ DEMOKRACIE? K TEORETICKÝM DISKUSIÁM O VZŤAHU KONCEPTOV PARTICIPATÍVNEJ A DELIBERATÍVNEJ DEMOKRACIE

MARIÁN SEKERÁK

Institute of Political Studies
Faculty of Social Sciences
Charles University in Prague
Czech Republic
E-mail: marian.sekerak@gmail.com

Abstract:

Deliberative democracy represents one of the most discussed concepts in contemporary political science. It is believed that is rooted in the idea of participatory democracy which appeared as a theory in 1970s. In the paper both concepts are analyzed in comparative perspective. Firstly, the idea of public deliberation is introduced, together with its "four (theoretical) generations". Secondly, I shed some light on the ongoing issue of the relationship of participatory and deliberative democracies through the perspective of various contemporary scholars. Consequently, some of their common traits are clarified.

Keywords:

Deliberative democracy, Participatory democracy, Theory of democracy

„Hovorí sa, že jednou z najdôležitejších vlastností máš, aby demokracia mohla bez problémov fungovať, je nezáujem voličov, nedostatok verejného ducha. Občania, ktorí nečítajú nič iné než športové stránky a komiksy nie sú v skutočnosti soľou zeme, ale modernej demokracie. Demokracia preto nie je skutočnou vládou máš, ale masovou kultúrou“.

Leo Strauss (2015 [1989], s. 83).

Úvod

Úvodný citát myšlienky nemecko-amerického politického filozofa Lea Straussa naznačuje, že (liberálna) demokracia stojí nevyhnutne na priemernej, málo sa politicky angažujúcej mase občanov, ktorá nekriticky a automaticky prijíma to, čo jej politické elity predkladajú. V podstate na tom v minulosti spočíval elitistický prístup k demokracii (pozri napr. Maloy, 2008; Kováčik, 2013), z ktorej sa však časom, najmä v závere 20. a začiatkom 21. storočia, stala „mocná duchovná zbraň“ mobilizujúca verejné „odhodlanie presadzovať spoločenské dobro“ (Feber, 2015, s. 4). To sa prejavilo

v expanzii nových foriem občianskeho politického aktivizmu. Prispeli k tomu hlavne meniace sa spoločenské, ekonomické a politické podmienky, a to nielen v štátoch euroatlantického priestoru. Ako pred niekoľkými rokmi zdôraznila K. Vráblíková (2008, s. 381), išlo najmä o (1) rozšírenie zoznamu adresátov, voči ktorým je občianska politická participácia namierená, keďže to už nie sú iba národné vlády, ale aj nadnárodné organizácie, medzinárodné inštitúcie a (ekonomické) korporácie, pričom sa v ostatných rokoch posilňuje aj lokálna úroveň, teda samospráva, (2) zmenu priestoru, v ktorom sa politická participácia vykonáva, čo priamo súvisí s rozširovaním rozsahu a typu adresátov, na ktorých je namierená, ako aj o (3) modifikáciu cieľov, ktoré majú byť touto participáciou dosiahnuté, resp. naplnené; ide už nielen o hmotné a materiálne statky, ale aj a predovšetkým o uznanie partikulárnych identít (neutíchajúci zápas o genderovú rovnosť, verejné, právne i neformálne akceptovanie sexuálnych menšín, boj o presadzovanie náboženských hodnôt vo verejnej politike atď.). Ako pomyselný štvrtý bod by sme mohli dodať aj (4) rozširovanie nástrojov a možností občianskej participácie/deliberácie, akými sú napríklad *ad hoc* občianske zhromaždenia, občianske poroty, deliberatívne prieskumy, Národné konventy o EÚ či tzv. deliberatívne „dni“, rôznorodé aktivity v rámci občianskych združení, politická podpora na sociálnych sieťach atď.

Charakter politickej participácie sa teda výrazne mení a politickí vedci, ako nedávno zdôraznil M. Hooghe (2014, s. 338), nemajú inú možnosť než sledovať tieto spoločenské trendy. V opačnom prípade ostanú ľpiet na tradičných a zastaraných definíciách, poučkách a klasifikáciách, čo rozhodne „nie je užitočná stratégia, ktorá by nám pomohla pochopiť spoločnosti, ktoré sa tak prudko menia“ (ibid., pozri tiež Hooghe, 2014, s. 341). Cieľom sledovaným v tomto texte je práve pokus o prekonanie obsoletných a pre súčasnosť už nedostatočných politologických prístupov v skúmaní demokracie z teoretickej perspektívy. Vychádzať budeme pritom najmä z aktuálnej vedeckej spisby, pričom budú využité metódy deskripcie, komparácie, analýzy a abstrakcie, teda „zovšeobecnenia, t. j. prechodu od jedinečného (konkrétneho), ktoré vykazuje mnoho zvláštnych znakov, ku všeobecnejšiemu, ktoré má síce menej

znakov, ale zato spoločných“ (Mervart, 1977, s. 109).

Zameriame sa na zmapovanie aktuálneho akademického a vedeckého diskurzu o demokracii, čo by malo prispieť k prehĺbeniu a ďalšiemu rozvoju našej debaty o tejto problematike, zvlášť čo sa týka vzájomného vzťahu konceptov participatívnej a deliberatívnej demokracie. Najmä pokiaľ ide o druhý spomínaný model, diskurz o ňom prebieha v západnej politickej vede prakticky už od konca 80. rokov minulého storočia (Sunstein, 1988; Cohen, 1989) a zdá sa, že u nás je stále relatívne málo známy. Doposiaľ boli totiž slovenskými autormi a autorkami publikované len čiastkové výstupy skúmajúce otázky participatívnej (Višňovský, 2008; Ježovicová, 2010, 2012; Bútorová, Gyárfášová, 2010; Sekerák, 2014c) a deliberatívnej demokracie (Plichtová, 2008, 2010a, 2010b; Cintula, 2011; Dolný, 2011; Kusá, 2013; Kováčik a kol., 2014, s. 145 – 165; Miková, 2014; Sekerák, 2014a, 2014b; Vargovčíková, 2014), aj to mnohokrát len ich teoretické aspekty.

Vymedzenie deliberatívnej demokracie a jej štyri generácie

Deliberatívna demokracia je v podstate reakciou na krízové javy liberálnej demokracie koncom 20. storočia, hoci – ako pripomína J. Vargovčíková (2014, s. 92) – nie jedinou, keďže na jej nedostatky sa pokúšali osobitným spôsobom reagovať už teoretici participatívnej demokracie, ako napr. Carole Patemanová (1970), C. B. Macpherson (1977), Ronald Mason (1982) či Benjamin Barber (2003 [1984]), a to v teoretickej polemike s liberalizmom a neskôr s komunitarizmom. Činili tak v historickej spätosti s aktivizáciou veľkých protestných sociálnych a študentských hnutí v 60. rokoch minulého storočia v USA a západnej časti Európy, ako aj pod dojomom zmien v štruktúre ekonomiky a jej premeny z industriálnej na postindustriálny typ (cf. Jarmara, 2011, s. 41).

Postupne sa v teórii demokracie začala vynárať otázka, ako vymedziť vzájomný vzťah participatívnej a deliberatívnej demokracie, predovšetkým či možno hovoriť o tom, že jedna subsumuje druhú alebo ide o rovnocenný vzťah. Pri pohľade na stav odbornej diskusie na začiatku 3. tisícročia zistíme, že sa v tom čase ešte objavovali tendencie považovať oba prístupy (modely) len za súčasť širšieho prúdu

„progresívnej demokracie“, ako to urobil napríklad J. Nederveen Pieterse (2001, s. 410 – 412), ktorý do tejto kategórie zaradil ešte napríklad priamu, radikálnu či dokonca kozmopolitnú demokraciu, avšak postupne sa v teórii vydělili ako samostatné koncepty, i keď navzájom do istej miery – aj keď „v podstate nie nevyhnutne“ (Crespy, 2014, s. 83) – prepojené. Ako totiž zdôraznili Paul J. Weithman (1995, s. 316, 320, 322) a Charles Blattberg (2003, s. 161), deliberatívni demokrati majú sklon pripisovať politickej participácii veľkú hodnotu a odporúčať vyšší stupeň participácie než je zvykom v súčasných západných demokraciách. V tomto zmysle majú tak pomerne blízko ku klasickým republikánom. O určitých „zjavných podobnostiach“ medzi oboma konceptmi písal na začiatku nového milénia aj jeden z koryfejov deliberatívnej demokracie John S. Dryzek (2000a, s. 79).

Táto „konceptuálna hmla“ vznášajúca sa nad oboma modelmi zrejme pramení aj z nejednoznačného chápania deliberatívnej (diskurzívnej) demokracie. Vo všeobecnosti sa pokladá za takú teóriu (overovanú postupne aj empiricky), ktorá by politickú legitimitu „zakladala na vzájomnom zdôvodňovaní (...) pozícií (účastníkov deliberácie; doplnené) tak, aby predložené dôvody mohli ostatní (účastníci; doplnené) prijať ako rozumné za podmienok politickej rovnosti, teda obmedzeného vplyvu mocenských a iných nerovností na priebeh deliberácie“ (Vargovčíková, 2014, s. 93). Napriek tomu prakticky až do súčasnosti pretrváva u jednotlivých teoretikov jej rozličné vnímanie, kedy je považovaná raz za „jednu z verzií radikálnej demokracie“ (Warren, 1996, s. 241), inokedy za druh „kritickej teórie“ (Rostbøll, 2005, s. 371), potom za „normatívny ideál“ (Somin, 2010, s. 255), za „weberovský ideálny typ“ (Steiner, 2008, s. 188) či za „realistickú utópiu“ (Smith, 2014, s. 270) v rawlsovskom zmysle slova. Práve pre Johna Rawlsa, ktorý je spolu s Jürgenom Habermasom predstaviteľom prvej generácie teoretikov deliberatívnej demokracie, totiž táto koncepcia, čiže idea „verejnej deliberácie“, predstavuje stav, v ktorom „občania hlbajú, vymieňajú si názory a diskutujú o podporných dôvodoch týkajúcich sa verejných politických otázok. Títo občania predpokladajú, že ich politické názory možno revidovať na základe diskusie s inými občanmi, a preto tieto názory nie sú jednoducho pevne

daný výsledok ich existujúcich súkromných či nepolitických záujmov“ (Rawls, 2013 [1999], s. 187). Expanzívne pohľady a definície do tejto výmeny názorov a diskusie zahŕňajú dokonca aj humor, klebety, emócie, rozprávanie príbehov, osobné svedectvá či iné rétorické praktiky (cf. Mansbridge, 1999; Dryzek, 2000a, s. 85; Yack 2006), čo však môže značne prispievať k riziku „tyranie výrečných“ v rámci verejnej deliberácie (cf. Sanders, 1997, s. 352).

Pre teoretikov následnej, druhej generácie (napr. Bohman, 1995, 1996; Gutmann, Thompson, 1996) už deliberatívna demokracia znamenala najmä komplexnosť, pluralitu a rôznorodosť názorov a diskurzov, pričom brali do úvahy aj existujúce socioekonomické nerovnosti a nerovnosti týkajúce sa individuálnej a skupinovej identity. Kultúrny pluralizmus a sociálne diferencie účastníkov a účastníčok deliberácie je podľa nich najväčšou výzvou pre jednotný verejný rozum, ako ho svojho času postuloval Rawls.

Pre tretiu generáciu deliberatívnych demokratov sa cieľom stal „inštitucionálny dizajn deliberatívnych fór“ (Smith, 2014, s. 281), teda praktická realizácia verejnej deliberácie prostredníctvom rozličných nástrojov (viac o tejto generácii pozri napr. Elstub, 2010), vrátane nadštátnej/transnacionálnej demokracie (pozri Dryzek, 2000b, s. 115 – 139). Ako totiž už pred viac než 10 rokmi zdôraznil Mark E. Warren (2002, s. 689 – 690), príležitosti občanov vykonávať svoj vplyv naprieč hranicami (či už politickým tlakom, tlakom na trhu či priamymi akciami) nikdy neboli väčšie než sú v súčasnosti.

Po tejto tretej generácii sa už ale postupne o slovo hlási nová, štvrtá generácia so svojim „systémovým prístupom“, ako ju práve tento rok ohlásil ďalší z popredných predstaviteľov tejto teórie, Stephen Elstub (2015, s. 107 – 110). Práve z perspektívy plurality týchto jednotlivých „generácií“ je zaujímavé sledovať, ako sa deliberatívna demokracia (ne)vymedzuje zočivoči participatívnej demokracii.

Participovať či deliberovať? Alebo oboje?

Koncom 90. rokov minulého storočia nastal výrazný pokles intenzity presadzovania ideálov participatívnej demokracie, ktorá bola vnímaná „ako hodnotný ideál, avšak odsúdený na neúspech“ (Polletta, 2014, s. 82). Na uprázdnené miesto po nej nastúpila, ako už bolo spome-

nuté vyššie, v závere 80. rokov myšlienka verejnej deliberácie. Jeden z prvých významných príspevkov do diskusie o vzájomnom vzťahu oboch týchto konceptov priniesla pred niekoľkými rokmi politologička Diana Mutz (2006) svojou knihou „*Hearing the Other Side: Deliberative versus Participatory Democracy*“, ktorá bola v roku 2007 ocenená Goldsmithovou cenou Harvardovej univerzity a cenou Roberta Lanea za najlepšiu knihu v oblasti politickej psychológie, ktorú udeľuje Americké združenie politických vied. V nej si okrem iného všimá, že mnohé prístupy k občianskej spoločnosti zmiešavajú participatívnu a deliberatívnu demokraciu do homogénneho tvaru. Zdôraznila pritom, že oba koncepty majú v zásade rovnaké ciele s tým, že deliberácia predstavuje len akúsi podmnožinu politickej participácie. Zistenia, ktoré vo svojom diele prezentuje však naznačujú, že „je pochybné, aby mimoriadne aktivistická politická kultúra mohla byť zároveň deliberatívnu. Najlepšie spoločenské prostredie vhodné pre kultiváciu politického aktivizmu je také, v ktorom sú ľudia obklopení tými, ktorí s nimi súhlasia, ľuďmi, ktorí budú posilňovať vieru v to, že ich politické názory sú jediné správne a tou vhodnou cestou, ktorou by sa malo ísť. Podobne zmýšľajúci ľudia sa totiž môžu navzájom povzbudzovať do kolektívneho konania a napomáhať takému druhu vášne a entuziazmu, ktorý je hlavným motivátorom politickej participácie“ (Mutz, 2006, s. 15).

Politickú participáciu a deliberáciu vníma Mutz ako navzájom odlišné aktivity, avšak na participáciu nazerá v úzko straníckom zmysle aktivizmu najmä prostredníctvom zapájania sa do politických kampaní (*partisanship*). Jej predstava o politickej participácii je veľmi jasná a znamená v podstate ideologicky vyhranenú politickú angažovanosť nekritického kampaňového aktivistu, ktorý „vykonáva kampaň vášnivo a zdanlivo s intelektuálnou slepotou,“ ako jej prístup charakterizuje H. Landemore (2013, s. 217). Priznáva to napokon aj sama na prvých stranách svojho diela, kde píše, že participatívna demokracia je v jej vlastných predstavách len súhrnným pomenovaním „davu mimoriadne politicky aktívnych občanov nesúcich transparenty, vykrikujúcich heslá a vítajúcich prejavy svojich politických lídrov. V priebehu dní, kedy nevykonávajú tieto aktivity, pracujú v špinavých pivniciach, plnia obálky direct mail kampaňou, píšu listy svojim poli-

tickým zástupcom, kde ich presviedčajú prijať vlastný pohľad, vykonávajú kampaň od dverí k dverám (...)“ (Mutz, 2006, s. 16). Mutz zároveň kritizuje naivnú (?) predstavu teórie participatívnej demokracie, ktorá je v jej ponímaní akýmsi sebanapĺňajúcim sa proroctvom: „[a]k ju (participatívnu demokraciu; doplnenú) buduješ, ona príde. Inými slovami, keby vlády poskytli *zmysluplné* príležitosti pre ľudí na to, aby sa podieľali na politickom procese, potom sa občania osmelia, vedomí si vlastnej moci a využili by tieto participatívne príležitosti“ (Mutz, 2006, s. 135; kurzíva v orig.). Svojich čitateľov a čitateľky v podstate zavádza tvrdením, že tento druh zmysluplných príležitostí obhajovaný zástancami participatívnej demokracie zahŕňa najmä národné referendá a väčšie zahŕňanie občanov do politických inštitúcií na komunálnej úrovni. Naopak, napríklad klasik politickej teórie G. Sartori (1993 [1987], s. 285) tvrdil, že „demokracia založená na osobnej účasti“, teda inak povedané nejaká forma priamej občianskej participácie, „je možná len za určitých podmienok“, pričom referendum podľa neho nie je možné považovať za ekvivalent alebo náhradu priamej demokracie a demokracia v priamom zmysle by sa skôr mala budovať ako „sieť malých komunít“ založená na „vitalite zúčastnených skupín.“ Keďže teda podľa neho „priama, reálna samospráva nie je pravdepodobná,“ lebo „vyžaduje skutočnú prítomnosť a účasť zainteresovaných (ľudí)“ (ibid.), jedinou reálnou alternatívou je demokracia zastupiteľská. Paradoxne, obaja, Mutz i Sartori, pracujú s inštitútom referenda ako nejakou formou demokracie. Kým Mutz ho vníma ako nástroj priamej občianskej účasti na prijímaní politických rozhodnutí a subsumuje ho do kategórie participatívnej demokracie, Sartori spochybňuje takéto zaradenie tohto nástroja. V konečnom dôsledku ale obaja prichádzajú k mylnému poznatku, že totiž participatívna demokracia sa uskutočňuje buď v podobe referenda ako (potenciálne efektívneho) nástroja (Mutz), alebo ju vzhľadom na veľkosť a početnosť súčasných štátov nie je možná, prinajmenšom nie v zmysle účasti, v akom bola chápaná v antickom Grécku (Sartori), ktoré je podľa neho jedným z hlavných inšpiračných zdrojov teórie participatívnej demokracie (pozri Sartori, 1993 [1987], s. 160, 282 – 286). Preferuje preto nepriamu, zastupiteľskú demokra-

ciu, ktorá je postavená na myšlienke *obmedzenia a kontroly* politickej moci.

Mutz ide vo svojich úvahách ďalej, keď spochybňuje predpoklad, že po vytvorení zmysluplných participatívnych možností zhora ich budú občania aj využívať, prípadne si nie je istá, kto presne ich bude využívať: „Ak ich vybudujeme (možnosti; doplnené), kto príde? Keď sa zavedú nové participačné príležitosti pre občanov, kto má najväčšie sklony ich využiť?“ (Mutz, 2006, s. 135). V duchu jej vnímania participatívnej demokracie to zrejme budú iba prirodzene angažovaní a zapálení politickí aktivisti, nikto iný. Rovnako tak pochybuje o význame deliberácie, ktorá podľa nej spočíva v konfrontácii odlišných pohľadov na politické a spoločenské otázky, pričom zároveň posilňuje stranícku alebo ideologickú príslušnosť jej účastníkov. Teoretici a teoretičky deliberatívnej demokracie podľa nej nedokázali navrhnúť konkrétne podmienky, za ktorých by ľudia mohli navzájom interagovať v zmiešaných spoločnostiach a žiť tak životom politicky aktívnych občanov (cf. Mutz, 2006, s. 149). Hlavný prínos participácie a deliberácie napokon vidí predovšetkým vo vytváraní a udržiavaní „sociálnych a politických sietí“, ktoré napomáhajú politickému aktivizmu, ako aj tomu, čo nazýva ako „cross-cutting political discourse“, resp. „cross-cutting exposure“ (cf. Mutz, 2006, s. 150).

Spomínaným pohľadom výrazne oponuje už zmienená politická teoretička Hélène Landemore (2013), podľa ktorej je Mutzovej definícia deliberácie omnoho užšia než zaužívaný minimálny deliberatívny koncept, na ktorom sa viac-menej zhodujú deliberatívni demokrati. Podľa tejto minimálnej koncepcie by sa mala deliberácia sústrediť okolo princípu rozumnej výmeny argumentov, resp. rozumového zdôvodňovania názorov. Nejde teda len o obyčajnú konfrontáciu odlišných pohľadov na politické a spoločenské otázky. Navyše, deliberatívna demokracia môže posilňovať u občanov schopnosť rozumového zdôvodňovania, teda nie stranícku príslušnosť či lojálnosť, ako sa domnieva Mutz. Zároveň to však predpokladá, že ľudia budú počas deliberácie nesúhlasiť konštruktívne a spôsobom, ktorý ich bude tešiť, nie otravovať alebo znepokojovať; musia *vedieť nesúhlasiť*. Mutz vlastne podľa Landemoreovej kritizuje úplne iný typ politickej participácie (a deliberácie) – „stranícky aktivizmus“ –,

než je „deliberatívna, resp. kritická participácia“, ako ju Landemore nazýva. Tento druhý typ je podľa nej plne kompatibilný s deliberáciou. Participácia v zmysle stranického aktivizmu prekvitá v homogénnom sociálnom prostredí podobne zmýšľajúcich ľudí. Spočíva na „démonizácii druhej strany a ostrakizme nesúhlasiacich hlasov“ (Landemore, 2013, s. 218). Nejde ani tak o deliberáciu, ako skôr o vykrikovanie politických hesiel a nadšenú podporu stranickým vodcom. Zahŕňa rozhodovanie bez konštruktívnej výmeny názorov, bez racionálne zdôvodneného konania a podriadenie sa skupine alebo ideológii. Nie nepodobne uvažuje aj Warren (2002, s. 688) keď tvrdí, že dnes je občianska participácia obmedzovaná práve len na voľbu politických reprezentantov, spisovanie petícií, účasť na verejných vypočúvaniach politikov či protestoch. Jan W. van Deth (2014, s. 351) pripomína, že zoznam foriem politickej participácie zahŕňa aj také aktivity, akými sú bojkot, dobrovoľníctvo či dokonca samovražedné protesty.

Oproti naznačenému typu participácie stojí podľa Landemoreovej „kriticko-deliberatívny“ model, ktorý spočíva na participácii autonómne konajúceho a rozumne uvažujúceho jedinca začleneného v komunite. Automaticky sa počíta s tým, že do participatívneho procesu sú zahrnutí aj iní ľudia, zvlášť čo sa týka deliberácie, ktorá „napomáha výmenu argumentov o spoločnom dobre“ (Landemore, 2013, s. 218). Tento typ participácie je síce pomerne intenzívny a predpokladá rozumného občana, avšak nemusí ísť nevyhnutne o využívanie najmodernejších deliberatívnych nástrojov (napr. občianske zhromaždenia, deliberatívne prieskumy), ale môže fungovať aj v rámci tradičných zastupiteľských inštitúcií: napríklad môže ísť o „informovaný akt voľby“, teda odovzdávanie hlasov vo voľbách po náležitom informovaní sa o kandidujúcich subjektoch a osobách, spojenom prípadne s uvážlivou a racionálnou výmenou názorov medzi podobne alebo aj odlišne zmýšľajúcimi spoluobčanmi. Tak ako v prípade „participácie – stranického aktivizmu“, aj tu môže ísť o podporu politickým stranám a stranickým vodcom, avšak táto podpora je podmienená podmienkou rozumnosti a kritickej angažovanosti podporujúceho. Môže ísť dokonca podľa nej aj o uchádzanie sa o volený úrad, ale len do tej miery, do akej ostáva zachovaná morálna integrita iných účastníkov

volebnej súťaže a ich nezávislé úsudky. Celý kriticko-deliberatívny proces participácie má byť založený na uvedomovaní si inštrumentálnej povahy a omylnosti politických inštitúcií a schopnosti udržať si vlastný nezávislý úsudok a kritický prístup (odstup) k poskytovaným informáciám.

V inom duchu sa vzťahu participatívne a deliberatívnej demokracie venuje Hilmer (2010), podľa ktorého sme síce na začiatku 21. storočia mohli konštatovať relatívnu slabosť prvej spomínanej teórie, postupne sa však stávame svedkami oživenia záujmu o ňu, aj keď opačným spôsobom: prax participatívnej demokracie v rôznych štátoch (napr. participatívne rozpočtovanie, občianske plánovacie bunky, miestne referendá, verejné občianske zhromaždenia, spontánne lokálne protestné akcie atď.) inšpiruje obnovený záujem o participačnú teóriu ako takú. Zároveň spomínaný autor zdôrazňuje, že viacročná tendencia preferovať v politickovednom výskume deliberáciu neznamená ešte akcentovať participáciu samotnú. Deliberácia je totiž iba jednou z foriem politickej participácie. Preto by podľa neho „deliberatívna demokracia nemala byť považovaná za ekvivalentnú participatívnej demokracii“ (Hilmer, 2010, s. 47). Participatívna demokracia totiž zahŕňa nielen deliberáciu, ale vo svojej podstate aj rozšírenie deliberácie a ostatných participačných metód do rozličných sektorov spoločnosti (cf. Hilmer, 2010, s. 60).

Do opozície oproti vyššie zmienenému J. D. Hilmerovi, ktorý do sféry participačnej demokracie zahrnul deliberáciu, sa stavia R. W. Hildreth (2012), ktorý zdôrazňuje, že obe teórie sa rôznia predovšetkým v cieľoch. Zatiaľ čo participačná teória akcentuje demokratickú transformáciu jednotlivcov a inštitúcií, deliberatívna teória zdôrazňuje demokratickú legitimitu. Podobne aj T. Rättilä (2000, s. 44) je presvedčená, že deliberáciu by sme si mali želať preto, lebo „posilňuje racionalitu rozhodovacích procesov a racionalita (...) zas zlepšuje demokratickú legitimitu produkovaním noriem a politík, na ktorých sa všetci zhodnú v rozumnom rozvažovaní prostredníctvom slobodných a rovných občanov“.

Do istej miery im vo svojom výklade deliberatívnej demokracie nepriamo protirečí D. Held (2006, s. 233), podľa ktorého síce hlavnou tézou deliberácie je „povedať zbohom akýmkoľvek fixovaným preferenciám“ za úče-

lom dosiahnutia silných a rozumných politických úsudkov, na druhej strane by však tieto preferencie mali byť podľa neho nahradené „procesom učenia sa, v ktorom a prostredníctvom ktorého sa ľudia oboznamujú s rôznymi témami, ktoré potrebujú pochopiť“ (ibid.), práve aby dosiahli už zmienené rozumné politické úsudky. V akcentovaní procesu občianskeho učenia sa tak u Helda nenápadne prepájajú ciele deliberácie s cieľmi participácie, ako ich chápe teória participatívnej demokracie.

Vráťme sa však k ďalším rozdielom medzi týmito dvoma teóriami, ktoré rozlišuje Hildreth. Medzi ne radí ešte uprednostňovanie inštrumentálnej racionality (participatívna teória) oproti komunikatívne modelu (deliberatívna demokracia). Podľa neho teoretici a teoretičky participatívnej demokracie zdôrazňujú potrebu demokratizácie všetkých sektorov spoločnosti (vrátane pracovísk – zamestnanecká participácia), pričom zástancovia deliberatívnej demokracie majú sklon zameriavať sa skôr na občiansku spoločnosť s vylúčením pracovísk (cf. Hildreth, 2012, s. 296 – 297). Líšia sa navzájom v cieľoch, o ktoré sa usilujú (spoločenská transformácia vs. zdôvodňovanie), používaných praktikách (inštrumentálna akcia vs. uvážlivá deliberácia), efektoch, ktoré majú na jedincov (transformácia do podoby aktívnych občanov vs. posilnenie zmyslu pre záujem o verejné záležitosti) a taktike (neochota vs. ochota zahrnúť do rozhodovania „dominantné“ inštitúcie) (cf. Hildreth, 2012, s. 305). Citovaný autor považuje deliberáciu za realistickejšiu než participáciu. Zatiaľ čo prvá od občanov (ako teória) očakáva príležitostné kolektívne rozvažovanie o vybraných otázkach spoločného záujmu, druhá (ako teória) od nich požaduje aktívnu účasť vo všetkých oblastiach spoločenského života (cf. Hildreth, 2012, s. 302). Paradoxne, opomína skutočnosť, že hlavným cieľom participácie nie je účasť občanov na politickom rozhodovaní, ale rozhodovanie ako také (cf. Polletta, 2014, s. 84), pričom to isté platí aj pre deliberáciu. Nie je jej zmyslom len verejne deliberovať o konkrétnom politickom probléme alebo súbore problémov za splnenia podmienok inkluzívnosti, otvorenosti, verejnosti či odstránenia štrukturálnych nerovností, ale prijať konkrétne rozhodnutie o veci skupinového (miestneho alebo verejného) záujmu, v niektorých prípadoch aj verejne záväzné roz-

hodnutie. Ako zdôrazňuje Warren (2002, s. 693), participácia môže byť za demokratickú označená práve vtedy a len vtedy, keď každý jednotlivec potenciálne ovplyvnený prijatým rozhodnutím má rovnú príležitosť ovplyvniť svojou aktívnou účasťou toto rozhodnutie. Toto platí, *mutatis mutandis*, aj pre verejnú občiansku deliberáciu.

Rozlišovať medzi špecifickým konceptom tzv. participatívneho vládnutia (*participatory governance*), ktorý je vlastne variáciou na participatívnu demokraciu na jednej strane a deliberáciou, konkrétne deliberatívnym prieskumom (*deliberative polling*) na strane druhej odporúča aj B. Wampler (2012, s. 671). Participatívne vládnutie občanov podľa neho zahŕňa formálne a neformálne vyjednávanie medzi občanmi navzájom, ako aj medzi občanmi a vládnymi úradníkmi, čo je špecifikum jeho konceptu, ktorým sa *per definitionem* približuje deliberatívnej demokracii, ale zahŕňa (otázne je, či aj obohacuje) verejnú občiansku deliberáciu o prvok negociácií s nevolenými vládnymi úradníkmi, teda tými, ktorí reprezentujú štátnu byrokráciu, i keď nie priamo štátnu moc. Presne tento moment je podľa neho kľúčový v tom zmysle, že odlišuje participatívny proces v jeho ponímaní od deliberatívnych prieskumov, ktoré sú jedným z inštitúcií, resp. nástrojov deliberatívnej demokracie. V deliberatívnom prieskume sú totiž náhodne vybraní jedinci rozdelení na základe svojich bežných životných rolí a záujmov do skupín, sú im poskytnuté adekvátne informácie o nastolenom probléme a sú požiadaní, aby vyjadrili svoj názor. Domnieva sa, že hoci má táto skúsenosť aj svoje pozitíva, občania z nej nemôžu príliš mnoho načerpať pre svoje každodenné životy. Rozdeľovanie občanov podľa ich každodenných politických názorov a záujmov ma za následok limitovanie potenciálne transformatívneho vplyvu na politické inštitúcie. Samozrejme je zjavné, že tieto závery vychádzajú jednak z osobitného konceptu participatívneho vládnutia chápaného ako „prenesenie rozhodovacej autority na štátom schválené oblasti tvorby politiky, ktoré sú spoločne kontrolované občanmi a vládnymi úradníkmi“ (Wampler, 2012, s. 669), a súčasne nezohľadňujú okrem deliberatívneho prieskumu iné deliberatívne inštrumenty.

Ďalší inovatívny pohľad na ich vzájomný vzťah ponúkol nedávno taliansky teoretik Antonio Floridia (2014), ktorý vníma istú kontinu-

itu a prirodzené pokračovanie medzi participatívnu a deliberatívnu demokratickou teóriou. Na druhej strane, považuje ich za dva odlišné modely prepájania občianskej participácie a priameho politického rozhodovania. V participatívnej teórii je podľa neho kľúčovou črtou jej chápanie demokracie ako dimenzie priameho oprávnenia občanov rozhodovať. Táto dimenzia občianskej rovnosti je vykonávaná prostredníctvom rozhodovacej moci. Nejde pritom o verejnú diskusiu ani verejnú zdôvodňovanie ako v prípade deliberácie, ktoré by tu hralo zásadnejšiu úlohu; to, na čom v teórii participatívnej demokracie záleží je rozhodovací proces a schopnosť prijímať politické rozhodnutia za dodržania podmienok rovnosti. Toto je podmienka, ktorá umožňuje všetkým zainteresovaným jednotlivcom podieľať sa na moci a prejavovať ich vlastnú vôľu. Takémuto chápaniu zodpovedá aj charakteristika politickej participácie, ako ju nedávno vymedzil J. W. van Deth (2014, s. 353). Podľa neho ide v tomto prípade o „všeobecný koncept pokrývajúci dobrovoľné aktivity občanov, obvykle spojené s vládou, politikou alebo štátom. Navyše, tieto aktivity môžu byť zamerané na riešenie lokálnych problémov alebo (...) môžu byť pokusmi zmeniť systémové vzorce spoločenského správania (...), alebo sa zameriavajú na vyvolanie významnej spoločenskej reformy“.

Verejnú rozvažovanie, deliberácia, postavené na diskusiách a inkluzívnych a rozumných debatách, ako uvažuje ďalej Floridia, predstavuje v kontraste k participatívne konceptu novú demokratickú paradigmu, ktorá na jednej strane stelesňuje teóriu umožňujúcu kritickú občiansku (a teda laickú, nie expertnú) analýzu reality súčasných liberálnych demokracií, avšak na strane druhej prináša nový pohľad na politiku a inštitucionálny rozhodovací proces. Paradoxne sa tak práve v tomto bode oba koncepty stretávajú, hoci k nemu došli rozličnými cestami a na základe vzájomného podmienenia sa, ak akceptujeme tézu (a nie je dôvod ju apriórne zavrhnúť), že deliberatívna demokracia predstavuje prinajmenšom pokračovanie participatívnej demokracie, prípadne že deliberácia je „participácia inými prostriedkami“.

Osobitný pohľad na teórie participatívnej a deliberatívnej demokracie ponúkli svojho času aj J. Cohen a A. Fung (2004). Hoci sa podľa nich často zvyknú oba tieto adjektívna demokracie vyslovovať „jedným dychom“, predsa

len ide o dva osobitné prúdy demokratického projektu, ktoré rastú z odlišných tradícií a odpovedajú na iné typy zlyhaní súťaživej reprezentácie, ktorá je ústredným prvkom zastupiteľskej demokracie. Preto sa usilujú objasniť vzájomný vzťah týchto prúdov, hlavné tenzie medzi nimi a načrtávajú zároveň cestu možného zmierenia medzi nimi. Predovšetkým vymedzujú tri rozdielnosti medzi týmito prúdmi. Po prvé, zvyšovanie kvality deliberatívneho procesu sa môže diať na úkor verejnej politickej participácie. Ak by, napríklad, zákonodarcovia prijali systém deliberatívneho rozhodovania o politických otázkach, mohlo by prieniesť ich izoláciu od menej informovanej a menej rozumnej verejnej mienky. Dosiahla by sa možno značná miera efektivity rozhodovania a profesionality, ale občiansky prvok by bol z neho takmer úplne vylúčený, a to napriek svojej slabšej informačnej kompetentnosti. Po druhé, ak rozšírime politickú participáciu, či už z hľadiska počtu účastníkov alebo rozsahu otázok, o ktorých ľud priamo rozhoduje, môžeme dospieť k zníženiu kvality deliberácie. Prostriedky ľudových iniciatív alebo referend umožňujú voličom priamo sa podieľať na legislatíve, alebo ju aspoň značne ovplyvňovať, a to či už na národnej alebo lokálnej úrovni. Takéto nástroje priamej demokracie, teda priamej politickej participácie však môžu potlačiť rozumnú diskusiu a argumentačnú výmenu, akú predpokladá verejná deliberácia. Lepšie povedané: tieto nástroje túto diskusiu predpokladajú len v minimálnej miere alebo vôbec, pričom však rozhodne nemôžeme hovoriť o splnení všetkých znakov deliberatívnej demokracie tak, ako ich bežne teória chápe. Navyše, takáto forma diskusie sa s veľkou pravdepodobnosťou nevyhne názorovej nevyváženosti, vzájomnému obviňovaniu jej účastníkov alebo aj manipulácii. Po tretie, Cohen a Fung pripomínajú, že sociálna a názorová komplexnosť súčasných demokracií obmedzujú rozsah, v akom ešte dnešné štáty môžu byť funkčne participatívne alebo deliberatívne. „Deliberácia závisí na participácii disponujúcej dostatočným poznaním a záujmom o podstatné otázky, o ktorých sa uvažuje. Avšak v prípade akejkoľvek otázky je počet jednotlivcov s takýmto poznaním a záujmom prevažne malý (závisí od veľkosti pospolitosti) a tým kvalita deliberácie klesá spolu s rozsahom participácie“ (Cohen, Fung, 2004, s. 27). Aj keby sa

však priebežne a postupne kvalita poznania a intenzita záujmu u občanov zvyšovala, problém nedostatku času a zdrojov činí z akejkoľvek deliberácie a participácie ako súčasťi verejného vládnutia problémový, takmer až utopický projekt. Navyše, komplexnosť a rozsah otázok verejných politík, o ktorých by sa muselo deliberovať zahŕňa vždy prinajlepšom len malú časť občianskej spoločnosti z celkového počtu obyvateľov.

Na tieto nimi samými postulované výhrady formulujú Cohen s Fungom vskutku originálnu odpoveď. Nemožno sa však ubrániť dojmu, že ich riešenie je trochu násilné a až príliš kompromisné. Keď nemôžeme dosiahnuť „čistú“ deliberáciu a ani „čistú“ participáciu, optimálne bude usilovať sa o „participatívnu deliberáciu“. Túto rozčleňujú do dvoch smerov. Prvým je nepriama, sprostredkovaná spoločenská deliberácia, ktorá má zaručiť plné začlenenie občanov prostredníctvom ich členstva v sekundárnych politických združeniach typu sociálnych hnutí, nezávislých médií, občianskych združení i politických strán. Priama participatívna deliberácia je druhým smerom, ktorým by sa súčasná prax demokratickej inklúzie občanov mala vydať. Autori navrhujú k už existujúcim formám deliberácie, akými sú plánovacie bunky, „deliberatívne dni“, participatívne rozpočtovanie či občianske poroty zahrnúť stratégiu či skôr systém „priamej deliberatívnej polyarchie“ a „posilneného participatívneho vládnutia“. Tento systém sa napríklad od občianskych porôt líši v tom zmysle, že zatiaľ čo poroty sa venujú všeobecným otázkam, akými sú ekonomická politika, zdravotná starostlivosť či lokálna bezpečnosť, zmienené participatívne vládnutie sa zaoberá špecifickejšími problémami, akými sú napríklad manažment ekosystémov, verejné školstvo, trestné činy páchané v malých komunitách či alokácia verejných zdrojov na projekty posilňovania politiky dobrého susedstva. Druhým charakteristickým znakom posilneného participatívneho vládnutia je, že na rozdiel od občianskych porôt, do ktorých sú ich účastníci náhodne regrutovaní (aby sa zabezpečila všeobecnosť, rôznorodosť účastníkov a inklúzia), participatívno-deliberatívne zriadenie zahŕňa len tých účastníkov, ktorí majú silný záujem o prerokované a diskutované témy. V každom prípade, o tom, že tento inovatívny prístup Cohena a Funga nebol tak celkom krokom správnym smerom svedčí

aj chabý ohlas na ich návrhy v odbornej literatúre v nasledujúcich rokoch.

Záver

Pred pätnástimi rokmi vymedzila fínska teoretička Tiina Rättälä (2000, s. 40 – 41) dve základné orientácie deliberatívnej demokracie. Prvá je podľa nej zameraná na prijímanie kolektívne záväzných rozhodnutí, druhá, ktorú pomenúva ako „prístup občianskej spoločnosti“, venuje zvýšenú pozornosť verejnej sfére ako oblasti širokej a efektívnej občianskej participácie. V predchádzajúcich riadkoch sme mali možnosť presvedčiť sa, že dnes je už takáto klasifikácia zaujímavá len z historického hľadiska zohľadňujúceho vývoj teórie deliberatívnej demokracie v čase. Jej praktický význam sa vytratil. Dôvodom je vzájomné prestupovanie sa oboch konceptov (teda deliberatívneho a participatívneho) v spoločenskej a politickej praxi. Či už hovoríme o mikrodeliberácii typu participatívneho rozpočtovania, mestských zhromaždení občanov, deliberatívnych prieskumov, malých skupín vytváraných *ad hoc* výskumníkmi, alebo o makrodeliberácii typu Národných konventov o Európskej únii, cezhraničných deliberatívnych fór, Grémia európskych občanov (*European Citizens' Panel*), európskych občianskych iniciatív alebo potenciálnej deliberácie globálneho demosu, prvok aktívnej a vedomej občianskej účasti je prítomný v každej z nich. Nemožno síce na teoretickej rovine tvrdiť, že deliberácia rovná sa participácia a naopak, avšak ich vzájomné prepojenie a dnes už fakticky aj závislosť je i na empirickej rovine nepopierateľná.

Hoci v normatívnom zmysle slova ich možno striktno a formálne rozlišovať, predsa len môžeme identifikovať ich vzájomný prienik. Či už vezmeme do úvahy tvorbu (spoločensky záväzných) rozhodnutí ako hlavného cieľa alebo nie, implicitným predpokladom je v oboch prípadoch úsilie (1) presadiť *raciálne* a argumentačne *adekvátne podložené* myšlienky, (2) modifikovať spoločenský/politický systém priamou aktivitou a (3) v konfrontácii s politickou autoritou (participácia) a/alebo s ostatnými občanmi (deliberácia) *transformovať individuálne reflexívne úsudky do podoby produktu intersubjektívneho učenia sa* (cf. Rostbøll, 2005, s. 376 – 377, 385). V tomto zmysle už následne rozhodne nemôžeme hovoriť o bezduchej ob-

čianskej mase, ktorá vraj tvorí bázu demokracie, ako to tvrdí L. Strauss v úvodnom citáte. Naopak, v jadre demokratického rozhodovania v liberálno-demokratických spoločnostiach 21. storočia spočíva informovaná a slobodná účasť jednotlivca.

Literatúra:

- BARBER, B. R.: Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. 20th anniversary edition with a new preface. Berkeley: University of California Press 2003 [1984].
- BLATTBERG, Ch.: Patriotic, Not Deliberative, Democracy. Critical Review of International Social and Political Philosophy, Vol. 6, No. 1 (2003), pp. 155 – 174.
- BOHMAN, J.: Public Reason and Cultural Pluralism: Political Liberalism and the Problem of Moral Conflict. Political Theory, Vol. 23, No. 2 (1995), pp. 253 – 279.
- BOHMAN, J.: Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy. Cambridge, Mass., Londýn: The MIT Press 1996.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O.: Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. Sociológia, Vol. 42, No. 5 (2010), pp. 447 – 491.
- CINTULA, J.: Modely deliberatívnej demokracie a ich komparácia ako súčasť diskusie o občianskej participácii v politike. In: CINTULA, J. – LITTEROVÁ, M. (eds.): Občianska participácia a verejná politika v demokratickej spoločnosti. Elektronický zborník z online konferencie, ktorá sa uskutočnila v dňoch 1. 8.–31. 9. 2011. Banská Bystrica: FPVaMV UMB v Banskej Bystrici 2011, s. 16 – 23.
- COHEN, J.: Deliberation and Democratic Legitimacy. In: HAMLIN, A. – PETTIT, P. (eds.): The Good Polity. Londýn: Blackwell 1989, s. 17 – 34.
- COHEN, J. – FUNG, A.: Radical Democracy. Swiss Political Science Review, Vol. 10, No. 4 (2004), pp. 23 – 34.
- CRESPY, A.: Deliberative Democracy and the Legitimacy of the European Union: A Reappraisal of Conflict. Political Studies, Vol. 62, Supplement S1 (2014), pp. 81 – 98.
- DOLNÝ, B.: Possible Application of Deliberative Democracy in Parliament. Human Affairs, Vol. 21, No. 4 (2011), pp. 422 – 436.
- DRYZEK, J.: Discursive Democracy vs. Liberal Constitutionalism. In: SAWARD, M. (ed.): Democratic Innovation. Deliberation, representation and association. Londýn, New York: Routledge 2000(a), s. 78 – 89.

- DRYZEK, J.: *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press 2000(b).
- ELSTUB, S.: *The Third Generation of Deliberative Democracy*. *Political Studies Review*, Vol. 8, No. 3 (2010), pp. 291 – 307.
- ELSTUB, S.: *A Genealogy of Deliberative Democracy*. *Democratic Theory*, Vol. 2, No. 1 (2015), pp. 110 – 117.
- FEBER, J.: *Pojem a idea demokracie (k otázce hodnotových základů současné společnosti)*. *Annales Scientia Politica*, Vol. 4, No. 1 (2015), pp. 4 – 16.
- FLORIDIA, A.: *Beyond Participatory Democracy, Towards Deliberative Democracy: Elements of a Possible Theoretical Genealogy*. *Rivista Italiana di Scienza Politica*, Vol. 44, No. 3 (2014), pp. 299 – 326.
- GUTMANN, A. – THOMPSON, D.: *Democracy and Disagreement*. Cambridge, MA: Cambridge University Press 1996.
- HELD, D.: *Models of Democracy*. 3. vyd. Malden, MA: Polity Press 2006.
- HILDRETH, R. W.: *Word and Deed: A Deweyan Integration of Deliberative and Participatory Democracy*. *New Political Science*, Vol. 34, No. 3 (2012), pp. 295 – 320.
- HILMER, J. D.: *The State of Participatory Democratic Theory*. *New Political Science*, Vol. 32, No. 1 (2010), pp. 43 – 63.
- HOOGHE, M.: *Defining Political Participation: How to Pinpoint an Elusive Target?* *Acta Politica*, Vol. 49, No. 3 (2014), pp. 338 – 341.
- JARMARA, T.: *Participační formy demokracie v integrovaném světě*. *Civilia*, Vol. 2, No. 2 (2011), pp. 39 – 47.
- JEŽOVICOVÁ, D.: *Participačný model vládnutia vo verejnej politike*. In: BRIŠKA, F. – KLUS, M. – KRŇÁČ, P. (eds.): *Decentralizácia a efektívnosť verejnej správy v podmienkach regiónov Európskej únie II*. Elektronický zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici, 4. – 5. 10. 2010. Banská Bystrica: FPVaMV UMB v Banskej Bystrici 2010, s. 152 – 161.
- JEŽOVICOVÁ, D.: *Participácia: teoretické výzvy a praktické skúsenosti*. In: BEŇOVÁ, K. – KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): *Ženy v slovenskom / európskom akademickom a výskumnom prostredí*. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB v Banskej Bystrici 2012, s. 84 – 90.
- KOVÁČIK, B.: *Elitistická demokracia: víťazstvo realizmu?* In: BÍLÝ, J. – KAVAN, Š. – SVATOŠ, R. a kol.: *Veřejná správa a bezpečnost státu jako součást udržitelného rozvoje*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií 2013, s. 35 – 39.
- KOVÁČIK, B. – KULAŠIK, P. – KULAŠIKOVÁ, Z. – ONDRIA, P. – ŠKUTOVÁ, D.: *Súčasné politické teórie II*. Banská Bystrica: Belianum 2014.
- KUSÁ, Z.: *Podmienky rozvažujúcej demokracie*. In: TÍŽIK, M. (ed.): *Kritická teória Jürgen Habermasa v sociologickom výskume*. Bratislava: Sociologický ústav SAV 2013, s. 49 – 73.
- LANDERMORE, H.: *On Minimal Deliberation, Partisan Activism, and Teaching People How to Disagree*. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 25, No. 2 (2013), pp. 210 – 225.
- MACPHERSON, C. B.: *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press 1977.
- MALOY, J. S.: *A Genealogy of Rational Choice: Rationalism, Elitism, and Democracy*. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, Vol. 41, No. 3 (2008), pp. 749 – 771.
- MANSBRIDGE, J.: *Everyday Talk in the Deliberative System*. In: MACEDO, S. (ed.): *Deliberative Politics*. Oxford: Oxford University Press 1999, s. 211 – 239.
- MASON, R.: *Participatory and Workplace Democracy. A Theoretical Development in Critique of Liberalism*. Carbondale, Edwardsville: Southern Illinois University Press 1982.
- MERVART, J.: *Základy metodologie vědy / aplikace na ekonomické vědy/*. Praha: Svoboda 1977.
- MIKOVÁ, K.: *Participácia a zdôvodňujúca diskusia zainteresovaných aktérov v diskusných fórach pri tvorbe verejných politík*. Dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta 2014.
- MUTZ, D. C.: *Hearing the Other Side. Deliberative versus Participatory Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press 2006.
- NEDERVEEN PIETERSE, J.: *Participatory Democratization Reconciled*. *Futures*, Vol. 33, No. 5 (2001), pp. 407 – 422.
- PATEMAN, C.: *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press 1970.
- PLICHTOVÁ, J.: *Deliberatívna demokracia v teórii a praxi*. In: PETRĀNOŠOVÁ, M. – MASARYK, R. – LAŠTICOVÁ, B. (eds.): *Kvalitatívny výskum vo verejnom priestore*. Bratislava: Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV Bratislava 2008, s. 45 – 50.

- PLICHTOVÁ, J.: Občianska deliberatívna demokracia a podpora jej cieľov na Slovensku. *Sociológia*, Vol. 42, No. 5 (2010a), pp. 516 – 547.
- PLICHTOVÁ, J., ed.: *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava: VEDA 2010(b).
- POLLETTA, F.: Participatory Democracy's Moment. *Journal of International Affairs*, Vol. 68, No. 1 (2014), pp. 79 – 92.
- RÄTTILÄ, T.: Deliberation as Public Use of Reason – or, What Public? Whose Reason? In: SAWARD, M. (ed.): *Democratic Innovation. Deliberation, Representation and Association*. Londýn, New York: Routledge 2000, s. 40 – 52.
- ROSTBØLL, Ch. F.: Preferences and Paternalism: On Freedom and Deliberative Democracy. *Political Theory*, Vol. 33, No. 3 (2005), pp. 370 – 396.
- SARTORI, G.: *Teória demokracie*. Bratislava: Archa 1993 [1987].
- SEKERÁK, M.: Argumentatívna komunikácia a konflikt: Deliberatívna demokracia vs. agonistický pluralizmus. In: KULAŠIK, P. – TICHÁ, K. (eds.): *Bariéry a paradoxy demokracie*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií 2014(a), s. 104 – 119.
- SEKERÁK, M.: Deliberatívna demokracia a hodnotová neutralita štátu. In: DUŠEK, J. et al.: *Udržiteľný rozvoj v kontextu rozvoje regiónů, obcí a států*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií 2014(b), s. 215 – 220.
- SEKERÁK, M.: Perspektívy občianskej participácie a deliberácie v Európskej únii. In: ÖLLÖS, L. – HAMPL, D. a kol.: *Deset let v Evropské unii: Stav, zkušenosti, perspektivy*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, ARC – VŠPSV 2014(c), s. 268 – 281.
- SMITH, A. F.: Political Deliberation and the Challenge of Bounded Rationality. *Politics, Philosophy & Economics*, Vol. 13, No. 3 (2014), pp. 269 – 291.
- SOMIN, I.: Deliberative Democracy and Political Ignorance. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol. 22, No. 2 – 3 (2010), pp. 253 – 279.
- STEINER, J.: Concept Stretching: The Case of Deliberation. *European Political Science*, Vol. 7, No. 2 (2008), pp. 186 – 190.
- STRAUSS, L.: Co je svobodné vzdělání? In: JIRSA, J. (ed.): *Idea university*. Praha: Academia 2015 [1989], s. 81 – 87.
- SUNSTEIN, C.: Beyond the Republican Revival. *The Yale Law Journal*, Vol. 97, No. 8 (1988), pp. 1539 – 1590.
- VAN DETH, J. W.: A Conceptual Map of Political Participation. *Acta Politica*, Vol. 49, No. 3 (2014), pp. 349 – 367.
- VARGOVČÍKOVÁ, J.: Deliberativní demokracie: Rozpravou za hranice liberální demokracie? In: ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGOVČÍKOVÁ, J.: *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum 2014, s. 89 – 131.
- VIŠŇOVSKÝ, E.: Pragmatist Conception of Participatory Democracy. *Human Affairs*, Vol. 18, No. 1 (2008), pp. 92 – 99.
- VRÁBLÍKOVÁ, K.: Politická participace – teorie a koncepty. *Politologický časopis*, roč. 15, č. 4 (2008), s. 366 – 387.
- WAMPLER, B.: Participation, Representation, and Social Justice: Using Participatory Governance to Transform Representative Democracy. *Polity*, Vol. 44, No. 4 (2012), pp. 666 – 682.
- WARREN, M. E.: What Should We Expect from More Democracy? Radically Democratic Responses to Politics. *Political Theory*, Vol. 24, No. 2 (1996), pp. 241 – 270.
- WARREN, M. E.: What Can Democratic Participation Mean Today? *Political Theory*, Vol. 30, No. 5 (2002), pp. 677 – 701.
- WEITHMAN, P. J.: Contractualist Liberalism and Deliberative Democracy. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 24, No. 4 (1995), pp. 314 – 343.
- YACK, B.: Rhetoric and Public Reasoning: An Aristotelian Understanding of Public Deliberation. *Political Theory*, Vol. 34, No. 4 (2006), pp. 417 – 438.

Text vznikol v rámci Programu rozvoja vedných oblastí na Univerzite Karlovej v Prahe (PRVOUK), P 17 Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby, riešenom na Inštitúte politologických štúdií Fakulty sociálních vied Univerzity Karlovej v Prahe (Česká republika). Prvá časť názvu tohto príspevku je parafrázou titulu knihy Miroslava Nováka „Jakou demokracii pro nové demokracie?“ (Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2001).